

THEORETISCH KADER
kernwaarden openbaar onderwijs

openbare scholen

waar verhalen samenkomen

Inhoud

Introductie	2
Opdracht openbaar onderwijs	2
Kernwaarden	3
Gelijkwaardigheid	3
Vrijheid	4
Ontmoeting	6
Openbare scholen – waar verhalen samenkomen	9
Kernwaarden in de praktijk	10
Uitwerking in de klas en op school	10
Introductie	10
Kernwaarden in de klas	10
Gelijkwaardigheid	11
Vrijheid	11
Ontmoeting	11
Kernwaarden in de school	12
Gelijkwaardigheid	12
Vrijheid	13
Ontmoeting	13
Referenties	13

maart 2020

Auteurs: I. De Groot, B. Eidhof, G. Biesta (Leerstoelgroep Educatie van de Universiteit van Humanistiek), R. Bartels (Het Blauwe Punt), T. Kopmels, E. Bakker (VOS/ABB), L. De Voogd (Vereniging Openbaar Onderwijs)

Opmaak: ontwerpbureau suggestie & illusie

v o s) a b b

VERENIGING
OPENBAAR
ONDERWIJS

Introductie

De openbare school is een plek waar mensen samenkomen en die belangrijk is voor iedereen: voor leerlingen, ouders en leraren, maar ook voor de samenleving als geheel. Zowel de direct betrokkenen als de samenleving hebben hoge verwachtingen van het onderwijs. Die verwachtingen kunnen soms botsen, maar komen ook in hoge mate overeen. Toch is men lang niet altijd bewust bezig met wat men écht belangrijk vindt, door welke waarden men gedreven wordt en waar de verschillen en overeenkomsten zitten.

Het gesprek over de eigen waarden en de gedeelde kernwaarden van de openbare school kan helpen deze vorm en inhoud te geven in de dagelijkse praktijk. In 2008 zijn zes kernwaarden geformuleerd voor het openbaar onderwijs. Zo'n tien jaar later blijken deze niet altijd even herkenbaar of voldoende concreet om scholen richting te kunnen geven. In de praktijk is niet altijd helder voor leraren hoe zij het beste kunnen handelen vanuit deze waarden. Ook is vanuit het veld het verzoek gekomen om de kernwaarden te actualiseren.

Openbare scholen willen graag duidelijk maken waar zij voor staan en waardoor zij zich laten inspireren. Ook zoeken zij een duidelijker moreel ijkpunt voor het vormgeven van goed onderwijs en een zorgzame en rechtvaardige schoolcultuur in openbare scholen. De kernwaarden moeten scholen helpen het openbare karakter zichtbaar en voelbaar te maken. Gesprekken met bestuurders, schoolleiders, leraren, ouders en andere experts hebben geleid tot de formulering van drie kernwaarden: *gelijkwaardigheid, vrijheid en ontmoeting*. Voordat we deze drie waarden nader beschrijven, en aangeven hoe deze waarden zichtbaar en voelbaar gemaakt kunnen worden in relatie tot de drie functies van het onderwijs - kwalificatie, socialisatie en subjectificatie -, staan we eerst kort stil bij de opdracht van het openbaar onderwijs.

Opdracht openbaar onderwijs

De openbare school is de school van en voor de samenleving. Zo geeft artikel 46 van de Wet op het Primair Onderwijs aan dat het openbaar onderwijs voor iedereen toegankelijk is, ieders godsdienst of levensbeschouwing eerbiedigt en bijdraagt aan “de ontwikkeling van de leerlingen met aandacht voor de godsdienstige, levensbeschouwelijke en maatschappelijke waarden zoals die leven in de Nederlandse samenleving en met onderkenning van de betekenis van de verscheidenheid van die waarden” (zie ook Tielman, 2017). Dit laatste noemen we ook wel de ‘actief-pluriforme opdracht’. Daarnaast hebben alle scholen in Nederland, in zowel het primair als het voortgezet onderwijs, de opdracht om leerlingen voor te bereiden op het participeren in een pluriforme, democratische samenleving (Dekker, 2015).

De openbare school is een plek waar leerlingen samen leven, samen leren en samen vormgeven aan de school. Het is een minisamenleving waarin ruimte is voor ieders verhaal en die gekenmerkt wordt door democratische waarden. In de school worden deze waarden zichtbaar in de cultuur, de organisatie, het onderwijs en in de verbinding die gelegd wordt tussen de school en de samenleving. Het is een plek waar verhalen uit de gehele samenleving kunnen samenkomen.

De openbare school als school van en voor de samenleving, betekent tevens dat de school het als haar taak ziet bij te dragen aan een humane, inclusieve en duurzame samenleving. De school zondert zich niet af van de wereld, maar leert de leerlingen zorgzaam en rechtvaardig om te gaan met andere mensen en de natuur.

Kernwaarden

Het openbaar onderwijs is dus een deel van de democratische samenleving: we zijn immers van en voor de *gehele* samenleving en hebben een bij wet vastgelegde actief-pluriforme opdracht. Hieruit volgt dat wij democratische waarden, zoals vastgelegd in de grondwet en de universele verklaring van de rechten van de mens, als fundament van het openbaar onderwijs in Nederland beschouwen.

Gekozen is voor een drietal kernwaarden die aan de basis staan van andere democratische waarden én van groot belang zijn voor het onderwijs: **gelijkwaardigheid, vrijheid en ontmoeting**. Deze democratische kernwaarden vormen een ijkpunt. Het zijn waarden waar we in het openbaar onderwijs voor *staan*, waarden waartoe we ons actief verhouden ('Wat verstaan we onder vrijheid? Waar ervaren we vrijheid, en waar is meer/minder vrijheid wenselijk?'). Het zijn waarden die richting bieden bij het maken van keuzes over onderwijs, samenwerking en bejegening ('Past dit wel bij onze waarden? Draagt het bij aan onze fundamentele opdracht richting de samenleving?') Het zijn tevens waarden waarop we elkaar kunnen aanspreken én waarop we aangesproken mogen worden.

De waarden vormen dus het fundament voor afspraken, normen, regels en het dagelijks handelen binnen de school. Zij vormen een gedeelde kern, naast de persoonlijke waarden, normen en verhalen die leraren, leerlingen en ouders meenemen naar de school. Tussen de waarden is geen hiërarchie. Ze beïnvloeden elkaar, hebben overlap of staan in sommige situaties juist op gespannen voet met elkaar. Hoe ze zich tot elkaar verhouden en waar de grenzen liggen (bijvoorbeeld tussen 'vrijheid' en 'gelijkwaardigheid') zal altijd onderwerp van gesprek blijven, zowel binnen de school als in de samenleving.

Hieronder geven we een korte beschrijving van de drie waarden aan de hand van academische literatuur. Deze beschrijvingen zijn niet uitputtend: over elk begrip is een boekenkast vol literatuur te vinden. Ze geven wel een indruk van wat er onder deze waarden verstaan kan worden, en wat hen van wezenlijk belang maakt voor een pluriforme democratische samenleving, en daarmee voor het invullen van de opdracht van het openbaar onderwijs.

Gelijkwaardigheid

Gelijkwaardigheid betekent, kort gezegd, dat alle mensen, ondanks alle verschillen die er tussen mensen zijn, als waardevol in zichzelf moeten worden gezien. Dit idee is zeker niet vanzelfsprekend. Een blik op de geschiedenis laat zien dat de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen bijvoorbeeld pas de laatste eeuw hier en daar realiteit is geworden, en dat er op veel plaatsen nog een lange weg te gaan is. Ook de idee dat kinderen leerlingen gelijkwaardig zouden zijn, is eigenlijk van recente datum, en ook daarvan weten we dat het op veel plaatsen in de wereld nog geen realiteit is.

Dat alle mensen van gelijke *waarde* zijn betekent natuurlijk niet dat alle mensen hetzelfde zijn. We zouden zelfs kunnen zeggen dat juist omdat mensen op allerlei manieren van elkaar verschillen het belangrijk is om elkaar eraan te blijven herinneren dat dat niet betekent dat sommige mensen daarom minder zouden zijn dan anderen. En dat komt vooral tot uitdrukking in hoe we als mensen met elkaar omgaan – of in ieder geval: met elkaar proberen om te gaan. De discussie over gelijkwaardigheid is nauw verbonden met de discussie over gelijkheid.

Democratisch en juridisch principe

Gelijkheid is het *democratische* principe bij uitstek. Democratie begint immers bij het idee dat ieders stem telt, en dat ieders stem in gelijke mate telt: dat niet iemand met meer geld, status of netwerken meer in de melk te brokkelen zou (mogen) hebben dan anderen. Gelijkheid is in een democratie ook het *juridische* principe bij uitstek. Voor de wet zijn we allemaal gelijk en dat betekent met name dat iedereen, ongeacht afkomst, status, enzovoorts, aan dezelfde wetten onderworpen is maar ook op gelijke behandeling mag rekenen.

Het principe van gelijkheid speelt een cruciale rol in de moderne democratische rechtsstaat. Toch wordt het principe vaak misverstaan. Gelijkheid betekent niet 'hetzelfde zijn' maar betekent, gelijkheid voor de wet en een gelijk 'gewicht' van ieders stem in de democratische besluitvorming. Het is juist *omdat* mensen niet hetzelfde zijn, dat het principe van gelijkheid belangrijk is. Omdat het begrip vaak verkeerd verstaan wordt hebben we voor het begrip gelijkwaardigheid gekozen als kernwaarde, als uitgangspunt voor het openbaar onderwijs. Daarmee willen we zeggen dat alle mensen – ondanks alle verschillen die er tussen mensen zijn – als waardevol in zichzelf worden gezien. Dit betekent dat er in het onderwijs ruimte is voor ieders visie, levensbeschouwing en cultuur en dat hier op gelijkwaardige wijze aandacht aan gegeven wordt. Vanuit de kernwaarde 'ontmoeting' geven we hier verder vorm aan.

Gelijke kansen als opgave voor het onderwijs

Gelijk(waardig)heid is behalve een democratisch en juridisch principe, ook een opdracht van de school in de samenleving. We weten al lang dat niet alle leerlingen in gelijke mate 'succes' ervaren in hun onderwijs carrière, en dat de school, vaak ongemerkt, de verschillen waarmee leerlingen binnenkomen, bestendigt of soms nog groter maakt. Vanuit het idee van gelijke kansen willen we er vooral voor zorgen dat iedereen in gelijke mate van onderwijs kan profiteren. En dat betekent dat het onderwijs voor sommige leerlingen meer moet doen dan voor anderen – vooral om daarmee de invloed van maatschappelijke ongelijkheid te compenseren. Dat is een grote opgave voor de school, en zeker niet een makkelijke, maar in een samenleving die gelooft in gelijkheid en wil staan voor gelijkwaardigheid is het een belangrijke opdracht.

De aandacht voor gelijke kansen suggereert overigens wel dat er van alle partijen een inspanning wordt verwacht en leerlingen zelf hun kansen moeten pakken. In officiële taal heet dit het meritocratisch principe: het idee dat iedereen die wil en zijn of haar best doet middels het onderwijs vooruit kan komen. De verantwoordelijkheid voor het omzetten van gelijke kansen in gelijke uitkomsten wordt zo vooral op de schouders van leerlingen gelegd. De vraag is of dat terecht is (zie ook Vuyk, 2018). De Onderwijsraad stelt dan ook dat het bij gelijke kansen in het onderwijs er ook om gaat gelijke kansen te hebben om de geboden kansen succesvol te benutten (2017). Daarmee komt scherper in beeld dat ook het onderwijs een rol heeft te spelen.

Vrijheid

Vrijheid is een fundamentele waarde in onze democratische rechtsstaat. Ingeperkt door het recht en de vrijheid van de ander, is vrijheid een breed gedragen waarde, die echter vaak abstract blijft. In Nederland kennen we een aantal concrete burgerrechten die als vrijheden geformuleerd zijn, zoals de vrijheid van meningsuiting, of vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst. Andere burgerrechten worden uitgedrukt in verboden of plichten van alle burgers, zoals het verbod op discriminatie. Deze verboden kunnen echter eveneens als vrijheid worden geïnterpreteerd (het recht om vrij te zijn van discriminatie).

Voor het denken over vrijheid in het onderwijs zijn drie onderscheiden relevant. Ten eerste het onderscheid tussen vrijheid op papier en vrijheid in de praktijk. Ten tweede het onderscheid tussen negatieve en positieve vrijheid. Tenslotte het onderscheid tussen politieke en sociale vrijheid. We bespreken ze hieronder afzonderlijk.

Vrijheid op papier en vrijheid in de praktijk

Het onderscheid tussen vrijheid op papier en vrijheid in de praktijk valt goed te illustreren aan de hand van een voorbeeld. Het eerder aangehaalde burgerrecht om vrij te zijn van discriminatie is op papier een fundamenteel recht, als artikel 1 van onze grondwet. Tegelijkertijd wordt het verbod op discriminatie regelmatig overtreden. Dat is niet altijd aantoonbaar, bijvoorbeeld wanneer een werkgever een sollicitant discrimineert zonder dat de sollicitant in kwestie dat expliciet hoort of merkt. Dat maakt discriminatie lastig te bewijzen en toont een beperking van een juridische aanpak van discriminatie. Zo leidt een burgerrecht niet altijd tot gerealiseerde vrijheid. Met andere woorden, de staat is beperkt in haar vermogen om vrijheid te realiseren.

Negatieve vrijheid en positieve vrijheid

Ten tweede is het ook individuen niet vanzelfsprekend gegeven om hun vrijheid te realiseren. De vrijheid om bijvoorbeeld je stem uit te brengen tijdens verkiezingen wordt niet door iedereen benut. Maar is dat niet ook een vorm van vrijheid, om je stem ook niet uit te kunnen brengen? Dat hangt af van de reden voor het niet benutten van deze vrijheid. Is de keuze om geen stem uit te brengen een bewuste keuze, geïnformeerd en uit vrije wil? Dan kan verdedigd worden dat dit een legitiem gebruik van vrijheid is, om welke achterliggende reden dan ook. Is het echter niet onwil, maar onvermogen om een stem uit te brengen? Dan is er weliswaar sprake van negatieve vrijheid (niemand zal dit type niet-stemmer de gang naar de stembus belemmeren of tot een stem op een specifieke politieke partij

dwingen), maar niet van positieve vrijheid (dit type niet-stemmer heeft immers niet het vermogen om te gaan stemmen). Dit onderscheid tussen negatieve en positieve vrijheid wordt doorgaans aan de filosoof Isaiah Berlin toegeschreven. Positieve vrijheid is geen vrijheid van onderdrukking en dwang, maar vrijheid om dingen te doen. Om nog een voorbeeld te geven: je kan je vrij voelen om te gaan vissen, omdat niemand je tegenhoudt (negatieve vrijheid). Maar om daadwerkelijk een vis te vangen, zul je moeten weten hoe dat werkt, en heb je een hengel en vaardigheden nodig (positieve vrijheid). Het onderwijs is er mede op gericht leerlingen de mogelijkheden aan te bieden hun vrijheid te benutten.

Sociale vrijheid en politieke vrijheid

Ten slotte is het van belang om onderscheid te maken tussen vrijheid in politiek en sociaal opzicht. Ook dat illustreren we met een voorbeeld. In Nederland is men vrij in de keuze voor een partner en is discriminatie op basis van seksuele geaardheid verboden. Tegelijkertijd wordt deze vrijheid door lang niet iedereen zo ervaren. In sommige families en gemeenschappen kunnen jongeren (en volwassenen) hun seksuele of genderidentiteit niet vrij ontwikkelen en laten zien, tenzij ze bereid zijn sancties en verstoting te riskeren. Met andere woorden, deze burgers ervaren in hun gemeenschap een tekort aan negatieve vrijheid. Waarlijk emancipatoir onderwijs heeft daarom ook aandacht voor manieren waarop vrijheid bevorderd kan worden binnen sociale gemeenschappen en constellaties.

De rol van onderwijs in het bevorderen van vrijheid

Onderwijs kan worden opgevat als de voornaamste georganiseerde manier om positieve vrijheid te bevorderen. Of het nu gaat om rekenonderwijs, een opleiding tot verzorgende of onderzoeker – in alle gevallen worden leerlingen uiteindelijk in staat gesteld om zelfstandig te denken en te handelen. Als het gaat om positieve vrijheid in het licht van het voorgaande, kunnen we stellen dat onderwijs bij zou moeten dragen aan het realiseren van zowel sociale en politieke vrijheid. Dit draagt bij aan de realisatie van een veerkrachtige democratische cultuur.

Onderwijs kan leerlingen bovendien toerusten om zich kritisch te verhouden tot alles wat ze aantreffen, om te voorkomen dat bijvoorbeeld de staat, de markt, een godsdienst of sociale groepering op onwenselijke wijze vrijheid beknot. Daarbij is het van belang dat de voorwaarden die een zo vreedzame, vrije en rechtvaardig mogelijke manier van samenleven mogelijk maken, als uitgangspunt worden genomen. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan de functies van de democratische rechtsstaat. Waar over invulling getwist kan worden (e.g., 'Is deliberatieve besluitvorming te verkiezen boven meerderheidsbesluitvorming? Hoe onbeperkt zou de vrijheid van meningsuiting moeten zijn?') genieten de functies van de democratische rechtsstaat brede steun onder de Nederlandse bevolking. Deze functies zijn (Eidhof, 2018):

- Het hanteren van conflicten op een zo vreedzaam en rechtvaardig mogelijke manier;
- Het vermogen tot continue verandering via vormen van collectieve, democratische besluitvorming;
- Het bestrijden van willekeur;
- Het bestrijden van machtsmisbruik

Om vrijheid te realiseren, zijn er ook grenzen nodig die het mogelijk maken dat individuen en gemeenschappen vrijheid ervaren, zonder dat de staat, een gemeenschap of een individu haar macht misbruikt. Het onderwijs kan deze functies in een sociale context plaatsen, maar ze ook behandelen in relatie tot maatschappelijke en politieke contexten (Eidhof, 2018).

Ontmoeting

Over de hele wereld zijn er samenlevingen die gekenmerkt worden door een veelheid aan culturele, sociale en religieuze tradities. Sommige culturele verschijningsvormen zijn nauwelijks onderwerp van gesprek in de samenleving, andere veel meer. De mate waarin bepaalde gewoonten en normen gedeeld worden, is daarnaast aan verandering onderhevig en ook wetgeving verandert door de tijd heen. Denk bijvoorbeeld aan het openstellen van het burgerlijk huwelijk voor mensen van hetzelfde geslacht in 2001.

In Nederland groeien veel leerlingen op in een diverse omgeving. In de sociologische en filosofische literatuur wordt in dit kader geschreven over superdiversiteit (Vertovec, 2007). Leerlingen komen in aanraking met een veelheid aan culturele en levensbeschouwelijke tradities en praktijken, en geven – al spelend en lerend – zelf mede vorm aan bestaande tradities en het ontwikkelen en definiëren van nieuwe tradities en praktijken.

Ontmoeting betekent niet alleen in aanraking komen met diversiteit, maar ook aandacht en interesse hebben voor de ander en in gesprek gaan over verschillen en gedeelde ervaringen, ideeën en doelstellingen. De kernwaarde ‘ontmoeting’ beschouwen we als een ‘vertaling’ van het begrip ‘actieve pluriformiteit’, dat een belangrijke rol speelt in de theorievorming over het openbaar onderwijs. ‘Ontmoeting’ is namelijk een voor ieder herkenbare waarde die actieve betrokkenheid bij elkaar en bij diversiteit weerspiegelt. Hieronder wordt dieper in gegaan op het begrip ‘actieve pluriformiteit’, aangezien dit als ‘fundament’ van de waarde ‘ontmoeting’ kan worden gezien.

Actieve pluriformiteit en identiteitsontwikkeling

Actieve pluriformiteit gaat over het herkennen, erkennen, waarderen, benutten en ondersteunen van de in een samenleving (en daarbuiten) aanwezige diversiteit. Diversiteit aan levensbeschouwelijke, etnische en culturele achtergronden, maar ook wat betreft politieke en seksuele voorkeur en gender. Het gaat hierbij zowel over het ontwikkelen van de persoonlijke identiteit, als om het ontwikkelen van relaties en het vormgeven aan een samenleving waarin iedereen kan floreren. Actieve pluriformiteit heeft daarmee niet alleen een morele, maar ook een politieke dimensie: het vraagt dat wij – leraren, leerlingen en ouders – ons kritisch verhouden tot bestaande sociaal-culturele, economische en educatieve ongelijkheden (Suransky, 2017; Veugelers, 2019) en maatschappelijke vraagstukken. Zoals Nussbaum (2010:10) schrijft:

The ability to think well about a wide range of cultures, groups, and nations in the context of a grasp of the global economy and of the history of many national and group interactions is crucial in order to enable democracies to deal responsibly with the problems that we currently face as members of an interdependent world.

Ten aanzien van identiteitsontwikkeling is het belangrijk om op te merken dat het een meerstemmig en gelaagd proces betreft, zoals de VOO-commissie ‘School’ (2008) eerder schreef in haar rapport *Pluriformiteit is een manier van leren*. Leerlingen verhouden zich tot de in hun omgeving aanwezige diversiteit middels een intra- en interpersoonlijke dialoog. Het innerlijke gesprek vindt (meer of minder bewust) plaats binnen de leerling, vanuit de verschillende rollen die deze heeft, en de verschillende denkbeelden over wat hij of zij goed en belangrijk vindt (‘Geloof ik wel of niet in een god?’). Het interpersoonlijke gesprek vindt plaats met leeftijdsgenootjes, leraren en familie (‘Wat heeft een nieuwe leerling nodig om zich thuis te voelen op onze school?’).

Actieve pluriformiteit gaat dus om het herkennen en waarderen van de verscheidenheid tussen en binnen mensen: om “aandacht voor diverse levensbeschouwelijke, sociale en culturele oriëntaties en het ontwikkelen van waardering voor diversiteit en het actief exploreren van nieuwe denkbeelden en praktijken” (Veugelers en De Kat, 2005: 11). Belangrijk om hierbij op te merken is dat ‘het waarderen van verscheidenheid’ niet hetzelfde is als ‘het waarderen van ieders zienswijze’: sommige zienswijzen kunnen vanuit de Nederlandse grondwet bijvoorbeeld als onwenselijk beschouwd worden. Actieve pluriformiteit gaat om het herkennen en waarderen van de meerstemmigheid die iedereen kenmerkt en het oog hebben voor de behoeften, ervaringen, gevoelens, inzichten en ideeën die men deelt. En het gaat over het bevorderen van een inclusieve, humane en duurzame samenleving. Actief-pluriform onderwijs kan hierbij voortbouwen op academische literatuur op het gebied van democratisch, intercultureel en moreel (burgerschaps)onderwijs (o.a. Apple, 2008; Nussbaum, 2010; Veugelers, 2019)

Ontmoeting vraagt actieve betrokkenheid

Vanuit het *Pluralism Project* aan Harvard University heeft Diane Eck in 2006 een aantal uitgangspunten van pluralisme geformuleerd die eveneens behulpzaam kunnen zijn bij het zichtbaar en voelbaar maken van de waarde actieve pluriformiteit (of ontmoeting) in het onderwijs¹. Ten eerste vraagt pluriformiteit om een energieke betrokkenheid met diversiteit. Eck geeft aan dat ontmoetingen tussen culturele groepen niet automatisch tot stand komen en dat het tot stand komen van ontmoeting en het omgaan met spanningen tussen culturele groepen om inspanning van alle betrokkenen vraagt. Ten tweede gaat pluralisme verder dan ‘tolerantie’. Actief pluralisme impliceert volgens Eck dat mensen kennis verwerven over elkaars culturen, en zich inspannen om de eigen ‘kennis’ over anderen en over de oorsprong van conflicten tussen groepen te bevragen. Ten derde is pluralisme niet hetzelfde als relativisme. Het vraagt, daarentegen, dat we vanuit onze eigen denkbeelden in contact (blijven) staan met mensen die fundamenteel anders denken dan wij. Tot slot vraagt pluralisme om dialoog en ontmoeting, geven en nemen, kritiek en zelfkritiek. Dialoog betreft zowel spreken en luisteren en legt bloot waar men elkaar vindt en waar men fundamenteel verschillend over denkt. Bij dialoog is er ruimte voor verschil. Wat men deelt is de wederzijdse overtuiging dat het van belang is om met elkaar in gesprek te blijven.

Hoewel pluriformiteit, in de zin van het waarderen van diversiteit in zichzelf al een actieve en positieve houding veronderstelt, is gekozen voor de term actieve pluriformiteit om te benadrukken dat het ontwikkelen van een school en samenleving waarin iedereen kan floreren, vraagt om een structurele inspanning van alle betrokkenen. De term ‘actieve pluriformiteit’ uit de academische literatuur is voor de dagelijkse praktijk van het onderwijs vertaald naar de voor ieder herkenbare waarde ‘ontmoeting’. Een waarde die actieve betrokkenheid bij elkaar en bij diversiteit weerspiegelt.

¹ <http://pluralism.org/about/our-work/mission/>

Relatie kernwaarden en de drie functies van het onderwijs

Soms lijkt het of het in het onderwijs vooral om een ding gaat: ervoor zorgen dat kinderen en jongeren kennis en vaardigheden verwerven, met name in een beperkt aantal vakken en vakgebieden, zoals taal, rekenen en de natuurwetenschappen. Het Nederlandse onderwijs wordt vooral op de 'opbrengsten' in deze domeinen beoordeeld en internationaal vergeleken. Iedereen die in het onderwijs werkt, weet dat met zo een smalle blik geen recht wordt gedaan aan de complexiteit en alledaagse werkelijkheid van het onderwijs, en dat er in het onderwijs veel meer aan de orde is dan het produceren van bepaalde meetbare toetsresultaten.

In een in 2009 verschenen artikel heeft Biesta gesuggereerd dat het in het onderwijs eigenlijk altijd om drie, deels overlappende en deels van elkaar te onderscheiden domeinen gaat. Natuurlijk is onderwijs een belangrijke plaats voor het verwerven van kennis en vaardigheden die nodig zijn om te kunnen functioneren in de samenleving – het kwalificatie domein. Onderwijs helpt kinderen en jongeren echter ook om hun weg te vinden in de wereld; om thuis te raken in hoe de moderne wereld in elkaar zit. Dit is het domein van de socialisatie, waarin we leerlingen oriëntatie bieden op de wereld en ze uitnodigen hun plaats daarin in te nemen. Wat ook betekent hen waarden en normen en fatsoenlijke manieren van met elkaar omgaan bij te brengen.

Maar onderwijsstheorie en onderwijspraktijk weten ook dat leerlingen geen 'dingen' zijn die van buitenaf gevormd kunnen worden – of dat niet alleen zijn – maar mensen zijn die hun eigen leven vorm moeten geven, en ondersteund en uitgedaagd moeten worden om dat op goede wijze te doen. Dit is het domein van de subjectificatie – waar de leerling niet het object van onze goede bedoelingen is, maar waar we leerlingen aanmoedigen subject van hun eigen leven te worden. Subjectificatie heeft alles te maken met vrijheid. Dat er naast kwalificatie en socialisatie ook werk te doen is in het domein van subjectificatie is immers omdat we, als samenleving, als beschaving, vinden dat vrijheid ertoe doet.

Daarbij is het wel zo dat vrijheid nooit kan betekenen dat je doet wat je zelf leuk vindt, zonder je iets aan te trekken van de consequenties van je handelen. Dat is in feite 'onvolwassen vrijheid' – vrijheid die alleen is geïnteresseerd in wat ik wil. De bijzondere uitdaging van het onderwijs is om kinderen en jongeren te enthousiasmeren hun vrijheid op volwassen manier in te zetten. Volwassenheid is daarbij niet iets wat je op een gegeven moment ineens 'bent'. Volwassenheid is eigenlijk de voortdurende uitdaging om je eigen wensen en verlangens in verhouding te brengen tot en te toetsen aan de natuurlijke en sociale wereld om je heen. En je te realiseren dat niet alles zo maar kan, maar dat er grenzen zijn die we bij ons handelen in ogenschouw moeten nemen.

Dat zijn bijvoorbeeld de grenzen die de levende natuur aan ons stelt – en als we die grenzen veronachtzamen maken we de wereld uiteindelijk kapot. Maar het zijn ook de grenzen die goed, fatsoenlijk, vreedzaam en democratisch samenleven aangeven – dat we daar ook rekening moeten houden met andere mensen.

Zo bezien zijn gelijkwaardigheid, vrijheid en ontmoeting waarden die ten grondslag liggen aan al het onderwijs. Onderwijs dat begrijpt dat er naast kwalificatie en socialisatie ook een uitdaging ligt om de nieuwe generatie te helpen met en enthousiasmeren voor subjectificatie, voor een volwassen verhouding tot de eigen vrijheid, kan immers niet om de principes van gelijkwaardigheid, vrijheid en ontmoeting heen. Daar ligt een uitdaging voor al het onderwijs, maar zeker voor openbaar onderwijs dat uitdrukkelijk onderwijs van en voor iedereen uit onze samenleving wil zijn.

Openbare scholen waar verhalen samenkomen

De drie kernwaarden worden verbonden door de nieuwe slogan van het openbaar onderwijs 'openbare scholen - waar verhalen samenkomen'. Op de openbare school is iedereen welkom en de school kan daarom worden gezien als een belangrijke ontmoetingsplaats in onze samenleving. Het is de plek waar je nieuwe verhalen leert kennen en jouw eigen verhaal verder ontwikkelt, in relatie met anderen. 'Verhalen' moet daarbij breed geïnterpreteerd worden: verhalen van jezelf en van klasgenoten, maar ook verhalen uit boeken, verhalen van de conciërge, verhalen van leraren, verhalen van ouders/verzorgers, verhalen van mensen uit de buurt, het verhaal van het museum dat je met school bezoekt of verhalen uit het wereldnieuws. Door nieuwe verhalen te leren kennen – die soms misschien 'schuren' met jouw eigen verhaal – kun je je eigen verhaal aanscherpen, verrijken of bijstellen. Tevens ontstaan er dagelijks tal van nieuwe verhalen. Vanuit *gelijkwaardigheid* en vanuit *vrijheid*, ontmoet je al die nieuwe verhalen en ontmoet je 'de ander'. De drie kernwaarden liggen dus als 'wortels' onder de slogan 'openbare scholen - waar verhalen samenkomen'.

Kernwaarden in de praktijk

Uitwerking in de klas en op school

Introductie

Wat is de rol van het openbaar onderwijs in het betekenis en invulling geven aan de kernwaarden in de klas en in de school? Wat vraagt dit van betrokkenen?

De waarden vormen, zoals hierboven ook al is aangegeven, het fundament voor afspraken, normen, regels en het dagelijks handelen binnen de school. Men kan met elkaar invulling geven aan deze waarden en elkaar aanspreken op gedrag dat in strijd is, of lijkt te zijn, met deze waarden. Men kan de waarden als uitgangspunt nemen bij bepaalde keuzes ('Past dit bij onze waarden?'). De waarden vormen dus een basis voor het beleid en de cultuur van de school.

De waarden zijn in hoge mate verbonden aan de actief-pluriforme opdracht die de openbare school richting de gehele samenleving heeft. De democratische samenleving is de context waarbinnen de school functioneert en waar de leerlingen hun eigen rol in (gaan) spelen. De school stimuleert daartoe kritisch-democratisch burgerschap en zoekt continue de verbinding met de samenleving. Zij treedt naar buiten en haalt de wereld naar binnen. De school benut de diversiteit in de samenleving en leert de leerlingen zich daartoe verhouden. Zij draagt eraan bij dat we samen de 'samenleving maken', waarin iedereen kan floreren.

De kernwaarden van het openbaar onderwijs krijgen betekenis op het niveau van de klas en de school. Op elk niveau dragen betrokkenen bij aan het vorm en inhoud geven, voorleven en uitdragen van de kernwaarden. Zo maak je van 'lege begrippen' levende praktijken in de school. In de klas is de vraag wat de leraar doet en wat de leerling hiervan merkt. Wat betekenen de verschillende waarden op het niveau van de leerling? Op het niveau van de school is de vraag hoe de waarden daar merkbaar, voelbaar en zichtbaar worden. Wat streven we na? Wat zien we in de school?

Kernwaarden in de klas

Vanuit de waarden gelijkwaardigheid, vrijheid en ontmoeting werken alle betrokkenen aan een positief klimaat in de klas. De klas vormt een democratische gemeenschap, waar eenieder zichzelf kan zijn, een stem heeft en een steentje bijdraagt.

In de klas leert de **leerling** zich verhouden tot de drie waarden. Elke leerling krijgt de kans om zich in de breedte te ontwikkelen op cognitief, sociaal, emotioneel, cultureel en spiritueel vlak.

Van de **leraar** vraagt dit dat zij de kernwaarden uitdraagt in woord en gedrag. De leraar brengt de waarden ter sprake en wijst leerlingen op gedrag dat strijdig is met deze waarden. Ook bij de keuze van lesmaterialen en lesvormen vormen de waarden een referentiepunt. De leraar let bijvoorbeeld op het vermijden van stereotyperend materiaal en zoekt juist naar een diversiteit aan voorbeelden, werkvormen en bronnen. Ook betreft zij **ouders** en waar nodig andere professionals bij het onderwijs.

● Gelijkwaardigheid

Voor de **leerling** betekent gelijkwaardigheid in de klas dat zij zichzelf kan zijn en ervaart dat zij van waarde is, met de eigen achtergrond, talenten, valkuilen, interesses en overtuigingen. Leerlingen gaan respectvol met elkaar om en ervaren veiligheid in de klas. Elke leerling krijgt gelijke kansen om zich te ontwikkelen.

Om gelijkwaardigheid te bevorderen, verplaatst de **leraar** zich in de leerling. Hij is cultureel sensitief en bouwt een band op met leerlingen. Hij besteedt gelijkwaardig aandacht aan betekenisvolle momenten en vieringen uit verschillende tradities en aan verschillende levensvisies.

De **leraar** zorgt dat leerlingen een gelijke stem krijgen in besluitvorming en draagt zorg voor een gelijke behandeling. Hij biedt leerlingen de door hen benodigde begeleiding om gelijke kansen en uitkomsten te bevorderen.

● Vrijheid

Voor de **leerling** betekent vrijheid in de klas dat hij vrij is om eigen talenten en een eigen levensvisie te ontwikkelen. Hij krijgt de ruimte en benodigde ondersteuning om zichzelf te kunnen ontplooien. Vrijheid betekent ook dat de **leerling** leert omgaan met de eigen vrijheid en de vrijheid van anderen. De leerling mag een eigen mening geven en beslissingen nemen over zaken die de leerling aangaan. Dat vraagt ook om verantwoordelijkheid. Hij leert eigen keuzes te maken en te onderbouwen, informatie kritisch te beoordelen en op vreedzame wijze conflicten op te lossen.

De **leraar** draagt zorg voor bescherming van vrijheden van leerling: vrijheid van meningsuiting, gedachte, geweten en godsdienst en vrijwaring van discriminatie. Dit doet de leraar niet alleen door het stellen van regels, maar ook door steeds in gesprek te blijven over het naleven hiervan. De leraar be-

geleidt leerlingen in het ontwikkelen van positieve vrijheid: zij helpt vaardigheden ontwikkelen, biedt mogelijkheden en stimuleert gebruik te maken van vrijheid.

De **leraar** maakt leerlingen bewust van botsende perspectieven, overtuigingen en belangen en hoe zij de vrijheid van anderen hierin kunnen respecteren. Zij heeft oog voor sociale druk en sociale onvrijheid en helpt leerlingen zich hiertoe verhouden.

● **Ontmoeting**

Ontmoeting in de klas betekent dat verhalen kunnen samenkomen en dat leerlingen en leraar samen vormgeven aan een gedeelde culturele wereld.

De **leerling** leert aandacht te hebben voor de ander en verscheidenheid te waarderen, maar ook op zoek te gaan naar wat mensen bindt. Zij leert zichzelf en anderen vragen stellen en zo de eigen identiteit te ontwikkelen. De leerling leert zorg dragen voor anderen en voor de samenleving en gaat op zoek naar de eigen wijze waarop zij zich tot de samenleving kan en wil verhouden.

De **leraar** kan vormgeven aan ontmoeting door leerlingen met elkaar in gesprek te laten gaan. Hij stimuleert nieuwsgierigheid en aandacht voor elkaar en vraagt naar de 'verhalen van thuis'. Hij laat leerlingen kennis maken met veel verschillende bronnen, verhalen, visies en manieren van leven. De leraar bevordert een positieve houding ten opzicht van verscheidenheid, o.a. door deze zelf uit te dragen, maar laat ook zien dat niet iedere zienswijze gewaardeerd hoeft te worden. Hij gaat het gesprek aan over uitingen en gedragingen die op gespannen voet staan met de kernwaarden.

De **leraar** stimuleert leerlingen om oog te hebben voor elkaar en organiseert activiteiten waarbij zij een bijdrage (leren) leveren aan de samenleving. De leraar verbindt levensbeschouwelijke, filosofische en morele thema's aan de dagelijkse praktijk en gaat hierover het gesprek aan. Dit kan zowel spontaan zijn als voorbereid, bijvoorbeeld in het kader van lessen rondom levensbeschouwelijke vorming, burgerschap, geestelijke stromingen of sociaal-emotionele ontwikkeling.

Kernwaarden in de school

De school is een ontmoetingsplaats, niet alleen voor de direct betrokkenen bij het onderwijs (leerlingen, ouders en leraren), maar ook voor de buurt, het dorp/de stad en de samenleving. Op school wordt verder vormgegeven aan de waarden gelijkwaardigheid, vrijheid en ontmoeting door hier voortdurend over in gesprek te blijven met leraren, ouders, directie en leerlingen.

De school draagt de waarden uit in beleid en praktijk. De **schoolleider** ontwikkelt hiertoe samen met andere betrokkenen een eigen visie op de kernwaarden en identiteit van de school. De schoolleider communiceert binnen en buiten de school over de kernwaarden, bijvoorbeeld d.m.v. inhoudelijke teambijeenkomsten, ouderavonden, gesprekken met ouders en overleg met relevante samenwerkingspartners (G/HVO docenten, andere scholen, lokale organisaties/religieuze gemeenschappen).

De schoolleider zoekt samen met het team naar verbinding binnen en buiten de school. Zij laat de kernwaarden meewegen bij beleidskeuzes en keuzes voor lesmaterialen en stimuleert betrokkenen activiteiten te organiseren waarbij de waarden 'gevierd' worden.

● **Gelijkwaardigheid**

Gelijkwaardigheid in de school betekent dat de school algemeen toegankelijk is en dat iedereen welkom is 'hoogachtend' zijn op haar achtergrond. Dit vraagt van alle betrokkenen dat zij elkaar en hun onderlinge verschillen positief waarderen. De **schoolleider** en **leraren** besteden op gelijkwaardige wijze aandacht aan verschillende levensovertuigingen, bijvoorbeeld in de omgang met vieringen en bij het vaststellen van schoolregels.

leraar, ouders en kind vormen een gelijkwaardig partnerschap waarin zij samen werken aan de ontwikkeling van het kind. De **schoolleider** draagt samen met alle betrokkenen bij aan kansgelijkheid en bewaakt de toegankelijkheid van de school in brede zin. Het gaat hierbij niet alleen om verschillende achtergronden, maar ook om verschillen in fysieke, mentale en financiële mogelijkheden die nooit een belemmering mogen vormen tot volwaardige deelname aan het onderwijs en schoolleven.

● **Vrijheid**

Vrijheid krijgt vorm in de school door samen een democratische gemeenschap te organiseren. Dat betekent dat alle betrokkenen, en in het bijzonder **leraren, ouders** en **leerlingen**, inspraak hebben in het beleid. De schoolleiders betrekt hen actief en helpt hen de daartoe benodigde kennis en vaardigheden op te doen (positieve vrijheid). De formele medezeggenschap speelt hierbij een belangrijke maar zeker niet de enige rol. Vrijheid betekent ook dat er ruimte is voor de professionele autonomie van de leraar.

Op school worden conflicten vreedzaam opgelost met alle betrokkenen. De **schoolleider, leraren** en **ouders** zijn een rolmodel voor leerlingen in het omgaan met de eigen vrijheid en die van een ander. De schoolleider treedt op wanneer gedeelde democratische waarden onder druk staan en beschermt de vrijheden van alle betrokkenen.

● Ontmoeting

De school is een ontmoetingsplaats. De kernwaarde ontmoeting vraagt echter om een actieve rol van de school en alle betrokkenen: samen creëren zij ruimte voor diversiteit en dialoog en dragen zij bij aan het benutten van ieders inbreng.

De **schoolleider** draagt bij aan ontmoeting door te streven naar een diverse schoolpopulatie, zowel onder leerlingen als leraren. Hij houdt de dialoog binnen de school gaande, door schoolbreed samen te werken aan activiteiten en ervaringen en ideeën uit te wisselen, waarbij ieders kijk op het leven en de school gevraagd wordt. Daar waar de diversiteit binnen de school beperkt is, wordt de diversiteit binnen de samenleving actief opgezocht of de school binnengehaald, bijvoorbeeld door middel van excursies, gastlessen of uitwisselingen. De school is niet alleen een plaats waar leerlingen met en van elkaar leren, maar ook waar **ouders** met verschillende achtergronden elkaar ontmoeten en ieder hun eigen bijdrage leveren aan het schoolleven.

De **schoolleider** begeleidt en stimuleert **leraren** in het begeleiden van levensbeschouwelijk en filosofische gesprekken en het lesgeven in de vormingsgebieden burgerschap, geestelijke stromingen en sociaal-emotionele ontwikkeling.

De school levert een actieve bijdrage aan de omgeving en draagt door middel van ontmoeting bij aan integratie en dialoog, om vooroordelen, polarisatie en uitsluiting te voorkomen. **Schoolleider** en **leraren** stimuleren leerlingen om zorg te dragen voor elkaar en hun omgeving.

Referenties

Apple, M.W. (2008). Can schooling contribute to a more just society?. *Education, Citizenship and Social Justice*, 3 (3), 239-261.

Berlin, I. (1966). *Two concepts of liberty: An inaugural lecture delivered before the University of Oxford on 31 October 1958*. Oxford: Oxford University Press.

Biesta, G.J.J. (2018). *De terugkeer van het lesgeven*. Culemborg: Phronese.

Dekker, S. (29-04-2015). *Kamerbrief Voortgang versterking burgerschapsvorming in het onderwijs*. Den Haag: Ministerie van OC&W.

Eidhof, B. (2018). *Het Wilhelmus Voorbij. Over het ontwikkelen van burgerschap in het onderwijs*. Van Gennep.

Nussbaum, M. C. (2010). *Not for profit: Why democracy needs the humanities*. Princeton : Princeton University Press

Onderwijsraad (2017). *Het bevorderen van gelijke kansen en sociale samenhang*. Den Haag: Onderwijsraad.

RTLNieuws.nl (22 september 2016), *OM kan aangiften discriminatie niet aan, slechts kwart behandeld*.

Rancière, J. (2007). *De onwetende meester. Vijf lessen in intellectuele emancipatie*. Leuven: Acco.

Suransky C. (2017) Humanistic Education for Teaching in a Globalizing World. In M. Walker & M. Wilson-Strydom (Eds). *Socially Just Pedagogies, Capabilities and Quality in Higher Education. Palgrave Studies in Global Citizenship Education and Democracy* (pp 109-128). Palgrave Macmillan, London.

Tielman, R. (2017). School & de samenleving. In VOS/ABB, Vereniging van Openbare en Algemeen Toegankelijke Scholen., Vereniging voor Openbaar Onderwijs., & Contactcentrum Bevordering Openbaar Onderwijs. (2017). *Onderwijs om te koesteren: De staat van het openbaar onderwijs. (180-189)*. VOS/ABB, VOO & CBOO.

Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its Implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), 1024-1054.

Veugelers, W., Kat, E. ., & Vereniging voor Openbaar Onderwijs. (2005). *Identiteitsontwikkeling in het openbaar onderwijs*. Antwerpen: Garant.

Veugelers, W. (2019). *Education for democratic intercultural citizenship*. Leiden; Boston: Brill Sense.

Vuyk, K. (2017). *Oude en nieuwe ongelijkheid, over het failliet van het verheffingsideaal*. Utrecht: Klement.

VOO-commissie 'School' (2008). *Pluriformiteit is een manier van leren*. Almere: VOO

v o s) a b b

VOS/ABB zet zich in voor optimale omstandigheden in het openbaar en algemeen toegankelijk onderwijs. De openbare en algemeen toegankelijke school gaat uit van de democratische normen en waarden die in de maatschappij leven. Voor VOS/ABB staat het onderwijs niet op zichzelf, maar is het onlosmakelijk verbonden met alle onderdelen van de samenleving. Zie ook www.vosabb.nl

VERENIGING
OPENBAAR
ONDERWIJS

De **Vereniging Openbaar Onderwijs (VOO)** behartigt de belangen van het openbaar onderwijs en streeft een onderwijssysteem na waarin kinderen van ouders van alle gezindten met elkaar naar school gaan, met elkaar leven en dus ook met elkaar leren. Zie ook www.voo.nl